

על משנת ארץ-ישראל עם פירוש ספראי

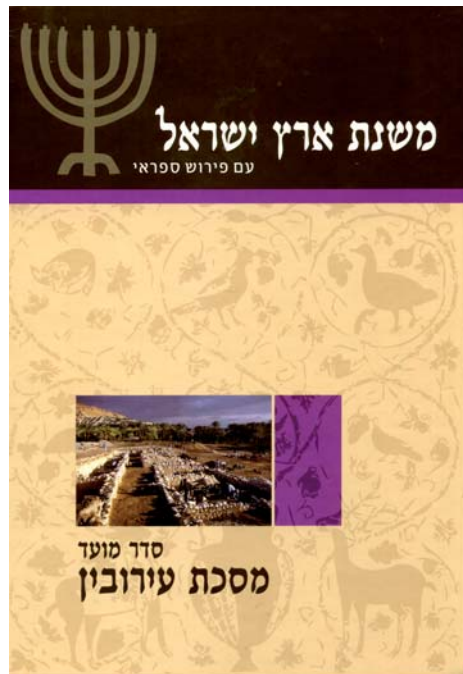
מספר זאב ספראי כיצד מתוך עשרות שיחות אגב לימוד במסגרות שונות צמח הרעיון לפרש את המשנה 'פירוש מדעי-היסטורי-חברתי'. הוא מוסיף כי 'דורות רבים עסקו בלימוד תורה שבעל פה, ועליהם נוספו ארבעה או חמישה הדורות האחרונים שבהם התגבשה דרך הלימוד של "חכמת ישראל", דרך העיון והמחקר הפילולוגי וההיסטורי, שהציגה כלי עבודה חדשים ושונים, מקורות שנדחקו הצדה מארון הספרים היהודי' (כלומר תוספתא, ירושלמי וספרות הגאונים), ובעיקר שאלות והבחנות חדשות שדרך הלימוד המסורתית לא עסקה בהן. 'הגיעה העת', כותב ספראי, 'לנסות לחבר את כל דרכי הלימוד לשיטה אחת שתברור את המתבקש להבנת פשט | הההדגשה שלין המשנה'. הוא מוסיף וטוען בצדק:

המשנה נכתבה על רקע ארץ ישראל וההתרחשויות בה [...] ונשנית בארץ ישראל (תשובות הראב"ד כלל כו, ה), אבל עם ישראל נעקר משורשיו והתרחק מנופי ארצו. המשנה הפכה פינה בבנין ההלכתי המפואר, אך הרקע הריאלי שאותו היא משקפת הפך לשולי, בלתי מוכר ומנוער. הרקע הריאלי של המשנה הוא הגיאוגרפיה של הארץ. כלי העבודה, המציאות הפוליטית, הרקע החברתי, השתלשלות ההלכה ותולדות העם.

אתגר עצום קיבלה עליה משפחת ספראי – להבין ולפרש את המשנה על פי מקורות ארץ-ישראליים בני זמנה, דהיינו מדרשי התנאים, התוספתא, הירושלמי, מקורות ארץ-ישראליים שבתלמוד הבבלי ומדרשי האגדה. גישה זו לא בהכרח מובילה לפירוש המשנה כפי שהיא משתמעת מדברי אמוראי בכל שבתלמוד הבבלי. היה על משפחת ספראי לנתק את עצמה במידת מה מן הפרשנות המסורתית של כל הראשונים והאחרונים, שעל פי רוב מבוססת על סוגיות הבבלי. לעומת זה נדרש מהם להכיר את נופי יהודה (לתנאים של הדורות הראשונים) והגליל (לדורות המאוחרים

שמואל וזאב ספראי בהשתתפות חנה ספראי, משנת ארץ ישראל: עם מבוא ופירוש היסטורי חברתי, טקסט על פי כתב יד קופמן ודפוס נפולי: מסכת שביעית, תל-אביב: מכללת ליפשיץ הקיבוץ המאוחד, תשס"ח, 418 עמ'; מסכת שבת, א-ב, ירושלים: מכללת ליפשיץ, תשס"ט, 650 עמ'; מסכת עירובין, ירושלים: מכללת ליפשיץ, תשס"ט, 388 עמ'; מסכת פסחים, ירושלים: מכללת ליפשיץ, תשס"ט, 426 עמ'

בשער הראשי של ספרים אלה כתוב 'עם מבוא ופירוש היסטורי חברתי'. בהקדמה למסכת שביעית

המפורסם ולידו הנוסח שבדפוס נפולי. הפירוש עצמו מלווה בתמונות מרובות של ממצאים ארכאולוגיים מן התקופה, תמונות אשר מבארות את היסודות הראליים.

כדי לסכר את האוון אציין דוגמה אחת, כפרט היוצא מן הכלל ללמד על הכלל, והיא המשנה במסכת שבת ג, ד:

מעשה שעשו אנשי טבריא, הביאו סילון של צונן תוך אמה של חמין. אמרו להם חכמים: אם בשבת – אם בחמים הוחמו בשבת, אסורין ברחיצה ובשתיה. ואם ביום טוב – החמין שהוחמו ביום טוב אסורים ברחיצה ומותרין בשתיה. מוליא גרוף – שותין ממנו בשבת. אנטיכי – אף על פי שהוא גרופה, אין שותין ממנה.

ההסבר לפרטי המשנה הזאת נפתח בתיאור בתי המרחץ באותם הימים, ובמיוחד בטבריה, ויש גם תמונה של בית המרחץ שבטבריה (עמ' 162-163). לאחר מכן נדונים על פי מקורות שונים הצדדים ההלכתיים שבהפעלת בית מרחץ (כגון משנה, ביצה ב, ב, י; מכילתא דר' שמעון בר יוחאי לשמות יב, טז). מדיון זה מתברר שחלה התפתחות מסוימת בהלכות מקוואות, ונשאלת השאלה מה היה הרקע החברתי להתפתחות הלכתית זו (עמ' 166-169). הדיון כולו מבוסס על ספרות מחקרית ענפה, שאך חלק קטן ממנה הוזכר (עמ' 169, הערה 57). הפירוש ממשיך ומבאר מה פשר המילה 'סילון' – מילה לטינית שמשמעה צינור (שם) – אך אין הדברים מדויקים, כי היא מילה יוונית σωλήν, ובכלל בספרות חז"ל יש מילים לטיניות מעטות יחסית. וכאן מעירים המפרשים הערה חשובה:

ואם אמנם אירע המעשה באנשי טבריה בסוף ימי בית שני וכפי שניסו להראות, עמ' 168, אזי המסורת שלפנינו מצטרפת לראיות שיש בידנו המעידות שהיו תושבי הגליל שומרי הלכה ונאמנים למסורת הלכתית, בניגוד לדעתם של חוקרים אחדים הסוברים שאנשי הגליל זלזלו במצוות והיו רחוקים מן המסורת ההלכתית (עמ' 171).

יותר, ובייחוד לשם פירוש סדר זרעים (שמסכת שביעית היא החלק החמישי בו). ויש הלכות, גזרות ותקנות שאי אפשר להבינן ללא ידיעת הרקע ההיסטורי־הפוליטי של הזמן, ולכך צריך להיעזר בספרות ההיסטורית הלועזית, קרי היוונית והלטינית, שתיעדה את תולדות התקופה הזאת. ובאשר לתרבות החומרית, שבלעדיה אין להבין מאות רבות של משניות, יש להשתמש בממצא הארכאולוגי העשיר מארץ־ישראל וממזרח אגן הים התיכון וכן בספרות יוון ורומא, שבה תיאורים רבים ומפורטים של חיי יום יום לכל גוניהם.

אכן הדגיש זאב ספראי בדברים שהבאתי לעיל, שהמפרש את המשנה צריך להיות גם פילולוג, לזהות אלפי מילים זרות, ולעתים אף משובשות, ולברר את משמעותן מתוך מקורות חיצוניים, ולברוק אם משמעויות אלה תואמות את התוכן ההלכתי של משנתנו.

כמה מתאים הוא צוות החוקרים, משפחת ספראי, למשימה עצומה זו. פרופ' שמואל ספראי ז"ל, האב, כתב עשרות ספרים ומחקרים בתולדות ארץ־ישראל ותולדות ההלכה, פרופ' זאב ספראי ילח"ט, הבן, עסק רבות בגאוגרפיה היסטורית של ארץ־ישראל, בכלכלתה, במבנה החברתי שלה ועוד, והבת, פרופ' חנה ספראי ז"ל, עסקה בין היתר במחשבת אותו הזמן.

מפעל כה גדול, שכאמור עד כה יצאו ממנו עשרה כרכים כבדים, ושכסופו של דבר יהיו בו עשרות כרכים, אי אפשר לסקור בעמודים מצומצמים אלה. התכנית הרחבה כולה זכתה לתיאור מלא ומפורט ב'מבוא הכללי' של חלק א של מסכת שבת. שם נסקרו גם שיטות הפרשנות השונות של חוקרי המשנה למיניהם והמשימות שבמפעל זה. בפתח הפירוש לכל מסכת נדפס מבוא ארוך למסכת עצמה. נוסח המשנה נדפס בשני נוסחים: תצלום של כ"י קאופמן A 50

מקל חד. אפשר שראשו מפוצל לשניים, וזה משום ש'היסוד דיו הבא בשמו היווני' מלמד על 'שתי שיניים לכל היותר'. לאישוש הדברים הם מציינים ש'בגמלא התגלה כידון דו־ראשי ששימש לפריצת קירות ולטיפוס על החומה, אחד עם ראש ישר, והשני מעוגל'. ואולם כאן יש להבחין בין שתי מילים שונות: דוקרן, מן השורש השמי דק"ר ו־δίκρανον, דהיינו pitchfork, בעל שני ראשים, שלא מצאנו אותו ככלי זין (ומעניין שהזיכוס, במילונו מן המאה החמישית לסה"נ, תרגם δικάρανος τας τρίο δους, דהיינו three pronged, שהוא ה־trident. אבל כלי זה היה בשימושים של הגלדיאטורים [retiarus], ולא חיילים רגילים.³ בכבלי, שבת סג ע"א האלה מתורגמת 'קולפא'. המפרשים מקבלים את מסורת הגאונים ולדבריהם קולפא הוא אלת ברזל וראשו עגול כמו כדור ויוצאים יתדות שדומות לשקדים'. וזה לפי ה'ההווי הכפרי בארץ־ישראל ובבבל, [ש]אלת ברזל מסומרת היה נשק אישי הראוי להיות מוצג לראוה'. ומוסיפים: 'ואולם ראוי לציין שכלי הנשק הנקרא קולפא אינו נזכר במקורות הארץ־ישראליים. זאת ועוד. לא מצינו ציור של אלה אף לא באחד ממאות הציורים הקדומים על מצבות אבן עם פסיפסים המתארים חיילים המציגים את נשקם לראוה. אפשר שהיא נמצאת על ציור שאינו מוכר לנו, אך ודאי שאין מדובר בכלי נשק יוקרתי מצוי'. אמנם נראה לי שמעין כלי כזה תואר על מצבתו של פלוויניוס (Flavinus) שבכנסיית הקסהם (Hexham Abbey).⁴ פלוויניוס

הערה זו חשובה לכל מי שחוקרים את אופיים של יהודי הגליל בימי ישו הנוצרי. לאחר מכן הפירוש דן במילה 'מוליאר', ומראה כי על אף זיהוי ברור עם מילה יוונית μιλίτριον (ולא μιλιατριον, כפי שנכתב בעמ' 172), בכל זאת לא ידעו החוקרים לתאר את הכלי תיאור המניח את הדעת. מתוך ניתוח מקורות משלימים (תנחומא וירא י; תוספתא, ידיים א, יד וכו') עולה המסקנה כי הוא 'כלי המחולק לתא בערה ושני מכלי מים המונחים זה על גב זה: הגחלים שבתא הבערה שבתחתית הכלי מחממות את מכל המים התחתון וכשמריקים מים מן המכל התחתון נכנסים לתוכו מים מן התא שעליו ומתערבבים במימו [...]. ואם אמנם מדובר בכלי מעין זה, הרי שדין המולייר שבמשנתנו הוא המשך טבעי של המעשה באנשי טבריה' (עמ' 172). פרשנותה של המילה לא רק מבארת את המשנה ואת ההלכתי שבה, אלא גם מראה את ההיגיון שבמבנה. ואילו באשר ל'אנטיכי' מובאת דעתו של יהושע בראנד כי זהו כלי הנקרא על שם העיר אנטיוכיה (עמ' 173-174).¹ כאן ראוי היה לציין גם לדבריו של שאול ליברמן שאנטיכי, כלומר ἀντιόχεια (χαλκία), הן יורות הבאות מאנטיוכיה.² למשנה קצרה זו הוקדשו כשלושה־עשר עמודים. אמנם לא כל פירושיהם של משפחת ספראי מושלמים הם, ויש בהם אשר ראויים להשלמה, לתיקון ולהרחבה. למשל בדיון ב'אלה' שבמשנה, שבת י, ד (עמ' 231-234) מובאים תרגומו של הירושלמי שם, 'דייקרן', וזיהויו של דניאל בויארין עם המילה היוונית Dikarnon, ובלטינית Trident (כנראה התכוון ל־tridens, כי trident היא מילה באנגלית!). בצדק מציינים המפרשים ש־tridens הוא בעל שלושה ראשים, ואילו dikarnon הוא בעל שני ראשים. וכאן צריך גם לתקן ל־δίκρανον, ולא dikarnon. בהמשך הדיון המפרשים דוחים את הצעותיו של בויארין וכותבים ש'הדוקרן

1 י' בראנד, כלי חרס בתקופת התלמוד, ירושלים תשי"ג, עמ' לד-לח.
 2 ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, ה, ניו־יורק תשכ"ב, עמ' 993, הערה 55.
 3 Hesychii Alexandrini Lexicon, ed. M. Schmidt, Jena 1867, p. 422
 4 A.S. Anderson, Roman Military Tombstones, Aylesbury 1984, p. 56

יש דיון שלם בדרך של נשים בכיסוי ראשן (עמ' 207-217), ועל משנה ב שם – דיון בסנדלים של אותה תקופה (עמ' 218-221). הפירוט וההעמקה מרשימים ביותר. ועם זה, עם כל הדרישה, החקירה וההעמקה, הכול כתוב בסגנון בהיר ומוכן השווה לכל נפש. לכל מסכת יש ביבליוגרפיה בסופה ומפתח מקורות ראשוניים ומשניים, המעידים על רוחב הידיעה והבקיאות בספרות המחקרית.

יש פה ושם טעויות דפוס, כגון בפסחים, עמ' 11, התעתיק מן היוונית אינו תואם את היוונית, ובעירובין, עמ' 186: xsanian, במקום xenia או axsanian, וכו'. משונה במיוחד העובדה שבחלק גדול מן הכותרות שבראשי העמודים שבמסכת עירובין נדפס 'מסכת שבת'. ועוד אעיר כי במסכת פסחים שונה עיצוב העמוד, לפי טעמי לא בהצלחה, וגם איכות הצבע באיורים שבדפים הרגילים דהה מדי. אך אלה הערות צדדיות שאינן מפחיתות מערכו של המפעל כולו.

אכן שמחה גדולה היא לכל לומדי תורה לראות שסוף כל סוף משנת ארץ־ישראל זוכה לפירוש ארץ־ישראלי על פי תורת ארץ־ישראל, וייתן ה' כוח לפרופ' זאב ספראי, שנותר יחיד משלושת היוזמים, לסיים את המפעל הגדול הזה ולזכות ולברך על המוגמר.

מחזיק שם imago שנראה כמוט שבראשו כדור מסומר. ועם זה נראים לי דבריהם של המפרשים 'שהירושלמי מסביר את משנתנו על רקע מזרחי רומי, ומפרש את האלה בדרך אחרת, ככלי נשק'. בסוף הדיון הם מגיעים לידי מסקנה 'שהאלה היא חרב ארוכה או כידון קצר, ואילו הסיף הנזכר במשנה הוא סכין קצרה'. הייתי מתקן את הדברים במקצת, על פי אותן מצבות שהוזכרו לעיל, ואומר שהסיף הוא החרב (gladius) הקצרה יחסית, והאלה היא הכידון (contus?), הרגיל אצל חיל הפרשים הרומאי. ואילו התריס הוא המגן השייך בעיקר לחיל רגלי, והקשת לקשתים. נמצא שמשנה זו מערבת ברשימתה סוגים שונים של כלי זין השייכים לחילות שונים, ואינה מסדרת אותם בקבוצות חלילות.

בסוף הדיון המפרשים מציינים ש'פירוש משנתנו חושף פרק מתודולוגי מעניין', ומפרטים שהוסיפו על הדרך הפרשנית המסורתית והמקובלת את 'הפן הלשוני, גם בדיקה של כלי הזין שנהגו באותם הימים' (עמ' 233). כאן ביקשתי להראות שדרכם המתודולוגית אכן נכונה היא, ואולם השימוש בה לא תמיד מושלם. ואין להרחיב עוד בעניין. חלק מן הפירושים הם מחקרים שלמים שיכלו לעמוד ברשות עצמם. למשל על משנת שבת י, א,